

Recuperări discursive ale comunismului în postcomunism¹

(Discursive recoveries of Communism in Post-communism)

Emanuel COPILAȘ

Abstract: *Drawing on both scientific analyses and personal observations, the present article proposes several causal explanations for the existence and the expansion of communist nostalgia in postcommunist Romania. In the end, a social metaphor is used in order to wrap and tighten these findings together in a way that academic approaches usually neglect, but maybe they could benefit a lot from.*

Keywords: *nostalgia, inequalities, democracy, representativity, class.*

Introducere

Acest text va încerca să prezinte, într-o manieră succintă și preponderent eseistică, anumite cauze ale receptării pozitive a regimului comunist după 1989. Mă voi baza în acest demers atât pe observații și analize obiective, asta neînsemnând, desigur, nepoziționate, cât și pe impresii subiective, adunate cu ocazia unui proiect de cercetare a infrastructurii unor sate din Dobrogea și sudul Moldovei. Concluziile provizorii la care ajung sunt următoarele: 1) nostalgia postcomunistă referitoare la comunism nu are atât de-a face cu perioada de dinainte de 1989, cât în primul rând cu neajunsurile și inegalitățile din prezent; 2) orice democrație incapabilă să reducă aceste nostalgii este una viciată și nereprezentativă în proporție directă cu nivelul de simpatie acordat regimului dirijist de dinainte de 1989; 3) discursurile politice recente bazate pe amplificarea clivajelor sociale și economice în scopuri preponderent electorale potențiază capitalul de încredere acordat de către categoriile sociale defavorizate regimului comunist care, cu toate scăderile sale considerabile, lucra totuși în direcția reducerii inegalităților sociale, chiar dacă o făcea cu mijloacele și cu resursele pe care le cunoaștem sau ar trebui să le cunoaștem cu toții.

Ceașescu e pe val. Valul neoliberal

În 2010, un sondaj IRES intitulat *Românii și nostalgia comunismului* semnală o serie de evoluții îngrijorătoare ale raportării românilor la regimul de dinainte de 1989. 37% regretau comunismul, iar 62,7% considerau că au trăit mai bine în acea perioadă: 56,1% în mediul urban și 69,2% în mediul rural. 68% considerau comunismul o idee bună, dar eronată aplicată și 41% l-ar fi votat pe Ceaușescu la alegerile din 2010, în timp ce 52% din electorat

¹ Prezentul articol se bazează pe diverse materiale publicistice apărute în ultimii ani.

s-ar fi pronunțat împotriva sa. Un alt sondaj, efectual de INSCOP în luna iulie a anului curent, (*Președinții României*) și având ca obiect ierarhizarea președinților României, a oferit următoarele rezultate: Nicolae Ceaușescu, 24,7%, Ion Iliescu, 19,1%, Traian Băsescu, 14,2% și Emil Constantinescu, 9,7%. Un procentaj însemnat, 23,9%, „consideră că niciunul dintre cei patru nu s-a ridicat la înălțimea funcției”.

Cât de amenințătoare este această nostalgie pentru fragila și insuficient consolidata democrație românească? Foarte amenințătoare. O întrebare poate mai importantă rezidă în identificarea personajelor și a grupurilor care au gestionat cum au gestionat evenimente și tendințe domestice și/sau internaționale și care au condus gradual la acest reprobabil deznodământ. Subiectivitatea inerentă memoriei ar fi un prim răspuns. Trecutul recuperat sub formă personală, afectivă, partizană și incompletă, contrapus discursului științific, obiectiv, istoric, economic, sociologic, politologic sau antropologic. Memoria este întotdeauna selectivă și se axează de cele mai multe ori asupra întâmplărilor pozitive, petrecute în tinerețe, tinzând să acționeze ca un mecanism de detensionare în confruntarea cu eșecurile prezentului. Un fel de bulă optimistă, deconectată de empiric, o baterie emoțională pentru reîncărcarea cu energie pozitivă a fiecăruia dintre noi. O informare mai amplă și mai validă din punct de vedere științific, se afirmă, ar putea tempera aceste tendințe subiective și totodată insurmontabile care alcătuiesc memoria, fie ea colectivă sau individuală. O solidă cultură politică ar fi de asemenea dezirabilă; în absența ei, majoritatea populației tinde să dea credit discursurilor populiste și să se comporte ca o masă de manevră, ca o perpetuă amenințare la adresa idealului și practicii democratice.

Dar, vai, mă tem că educația cronic subfinanțată a României nu își va îndeplini nobila misiune de a deschide ochii tinerelor generații asupra capcanelor discursive și a represiunii intense care a însoțit comunismul românesc. Și, oroare, acestea vor fi tot mai indiferente în raport cu politica, democrația, cu binele și adevărul în general. Vor asculta, dacă nu ascultă deja, manele și vor reacționa cu dispreț suveran, mai mult sau mai puțin disimulat, la tot mai frecventele și condescendentele discursuri moralizatoare prin care sunt interpelate.

Un percutant proverb românesc, „peștele de la cap se împute”, ne poate ajuta să înțelegem mai bine situația. După 1989, o campanie sistematică de jafuri și de distrugere a bunurilor publice, codificată discursiv cu ajutorul etichetelor privatizare, tranziție și economie de piață – ne-a învățat, pentru a folosi un alt proverb, că „interesul poartă fesul”. Și că „șmecheria” și eludarea legii sunt atuuri aducătoare de prestigiu, nu contravenții sau infracțiuni. Parcă înainte de 1989 nu era așa, s-ar putea obiecta. Ba da, numai că, datorită unei severe cenzuri, abuzurile și corupția nu puteau fi prezentate atât de direct și de lipsit de

echivoc. Mai exista și acel minim de stabilitate, de contract social nescris pe care Ceaușescu a început să îl încalce în anii 1980, al unui venit minim garantat și a unei locuințe. Acest (impropriu denumit din punct de vedere politologic) contract social conta pentru categoriile defavorizate și relativ needucate de care se tem astăzi unii dintre intelectualii noștri publici, privindu-le mefient ca insuficient animate de nobilele idealuri ale democrației. Numai că mefiența este reciprocă: pentru săraci, țărani, o mare parte din femei, pe scurt, pentru toți cei care nu alcătuiau nomenclatura – acel minim de drepturi economice era mai important decât drepturile politice (votul liber) și culturale (cenzura) de care fuseseră deposedați în schimb. Și de care nici nu dispuseseră în termeni reali și nici nu le acordaseră o importanță majoră în perioada interbelică, acest fetiș al neoconservatorilor noștri. Tot nevoile primare, economice, au contat. Deh, niște brute insensibile, poate chiar irecuperabile. Pentru intelectuali, pe de altă parte, drepturile politice și culturale erau mai importante, condiția fiind desigur ca cele economice să fie îndeplinite într-o anumită măsură. *Patternul* acesta s-a păstrat după 1989, numai că prioritatea drepturilor a fost inversată: cele politice au început să conteze mai mult decât cele economice. Putem vota, citi și scrie ce vrem, dar nu mai avem aceeași siguranță a locului de muncă sau a pensiei. Așa că fiecare regretă sau condamnă din perioada comunistă ceea ce îl interesează. Interesul poartă fesul, nu? Iar când sintagma a fost ambalată filozofic pentru a exprima esența pieței libere, a egoismului individual care, împletindu-se cu alte egoisme individuale, conlucrează, chipurile, pentru a crea o societate armonioasă, cu ce drept condamnă dreapta intelectuală „mahalaua ineptă”? Pentru că își urmărește interesele, în conformitate cu posibilitățile și educația pe care o are? Același lucru îl face, mult mai eficient și mai lipsit de scrupule, și elita noastră intelectuală. Pentru ea, cuvântul ține de foame. Pentru ceilalți, nu.

Raportarea la trecut nu este niciodată ingenuă, în sensul de apolitică: are întotdeauna o miză cât se poate de prezentă, fie în sensul legitimării, fie în sensul contestării statu-quo-ului. Comunismul măcar lasă impresia că reprezintă nevoile întregii populații, deși nu a creat altceva decât o enormă birocrăție rapace și coruptă care avea pretenția că se exprimă în numele tuturor. Democrația de astăzi, aflată într-o permanentă tranziție, se justifică ludic, ironic și chiar cinic prin faptul că nu înseamnă nimic altceva decât risc și instabilitate, iar pe măsură ce tranziția devine una de succes, va însemna și stabilitate, respectiv prosperitate. Ciudat de mult seamănă democrația aceasta cu ceea ce se numea pe vremuri „construcția socialismului”, nu vi se pare? Toată lumea vorbește despre ea și (aproape) nimeni nu o mai pune în practică. Serios acum, democrația este o luptă perpetuă pentru o pluralitate de sensuri, având în spate o pluralitate de interese. Dar când un unic interes se impune și caută

cu obstinație să închidă câmpul discursiv pentru a profita în exclusivitate de pe urma (re)semnificării lui, situația se complică. Cu alte cuvinte, când sensul democrației preferat de elita noastră intelectuală pentru consolidarea propriilor privilegii se impune – și sensuri alternative și mai incluzive social ca siguranța locului de muncă, ridicarea salariului minim pe economie, a pensiilor, a indemnizațiilor de maternitate, a șomajului, creșterea finanțării sănătății publice și a educației – sunt desființate arogant ca „socialism”, atentate la stabilitatea „statului de drept” sau stat împovărat de un buget social nejustificat de mare, un obez dus în spate de un omuleț mai pipernicit, mediul privat – nostalgia comunismului se amplifică. E trist și îngrijorător deopotrivă, dar este rezultatul unei confiscări discursive a democrației, a cărei esență integrativă este eliminată în numele unor privilegii exclusiviste. O întreagă elită intelectuală, politică și economică preferă această democrație excluzionară și reacționează vehement oricând i se pare că sensul acesteia este în pericol de a se extinde. Lipsiți de accesul la o democrație autentică, dar primind în schimb imaginea ei ca spectacol merit să escamoteze accesul la problemele reale – majoritatea cetățenilor îl plâng pe Ceaușescu. Dacă li se refuză sistematic accesul la democrație, ce altceva le rămâne decât memoria, așa imperfectă și subiectivă cum e?

Neoliberalismul care s-a impus la sfârșitul anilor 1990 drept principala orientare economică globală (în termeni tehnici, economici, este vorba mai degrabă de curentul monetarist; neoliberalismul postbelic a însemnat și economia socială de piață (ordoliberalism) pusă în practică în Germania de Vest, și capitalismul (semi)planificat francez – planificarea economică nu a fost inventată de comuniști și, stupefiant pentru democrații noștri de serviciu, poate să dea rezultate bune, cum s-a întâmplat în cele două cazuri mai sus amintite și chiar în primii ani după înființarea Comunităților Europene) este o formă de liberalism care se desprinde de sensul politic și destul de incluziv social al acestei ideologii pentru a se transforma în ceea ce se mai numește „fundamentalism al pieței libere”, proces în care politicul în general și democrația în particular nu mai reprezintă decât o anexă aflată la arbitriul forțelor economice, adică a pieței. Dar cât de liberă de imixtiunile politicului este această piață? Sau, pentru a utiliza o expresie preferată de către neoliberali, cât de dereglementată? Puțin, sau aproape deloc. Asta deoarece, o știm de la Karl Polanyi, guvernele se reorientează și reglementează piața în beneficiul mai marilor momentului: corporațiile multinaționale, de exemplu. Așa că piața liberă nu există decât ca discurs merit a transforma drepturile în bunuri, în mărfuri aducătoare de (cât mai mult) profit și pentru a restrânge (realmente nedemocratic) sensul democrației în maniera anterior exemplificată. Iar elitele noastre economice, politice și intelectuale s-au raliat rapid și fără dubii acestei tendințe

globale responsabilă pentru criza generală din 2008. Procedând astfel, nu au făcut, printre multe alte rele, decât să îl resusciteze pe Ceaușescu, în ciuda faptului că își dau cu obstinație silința să plaseze responsabilitatea pe umerii exclușilor, a precariatului social, pe care încearcă să îl convingă (cu tot mai puțin succes) că interesele lor private coincid în chip firesc, natural cu binele public. Așa cum au făcut de altfel și unele companii și firme de consultanță financiară din Statele Unite când au afirmat că responsabilitatea pentru declanșarea crizei aparține mexicanilor, populației de culoare și, în general, imigranților săraci care s-au împrumutat la bănci cu mult peste posibilități. Spațiul nu îmi permite să infirm aceste incomensurabile aberații; cititorul interesat de subiect poate consulta excelenta și accesibila lucrare scrisă de jurnalistul Matt Taibi².

Pe lângă aceasta, generațiile se schimbă, prioritățile și nevoile lor la fel. Democrația trebuie deci redefinită ținând cont de această permanentă dinamică. Lumea nu stă pe loc, așa cum și-ar dori unii. Și este imoral și ipocrit totodată să scoatem din dulap scheletele comunismului pentru a descuraja orice tentativă de a extinde sau negocia sensul democrației, pe care dreapta noastră intelectuală îl vrea fixat o dată pentru totdeauna. Tot agitând stafia comunismului, ați ajuns până la urmă să o scoateți din dulap. Sper că nu veți reuși și performanța de a o readuce la viață. Și, apropo, pentru a reveni de unde am plecat, strategia aceasta e ceaușistă în esență: „geniul Carpaților” obișnuia să își sperie concetățenii cu mesajul (implicit) că dacă nu acceptă regimul, Moscova va impune unul și mai dur; independența trebuie apărată cu orice preț, nu-i așa? Chiar dacă mai există unele neajunsuri în procesul tranziției, pardon, în construirea socialismului. Da, stimabililor, Ceaușescu e pe val, dar nu pe valul ignoranței pentru care nu v-ați săturat să blamați „mahalaua ineptă”, ci pe valul neoliberal, de la care vă și revendicați, de altfel, cu nedisimulată mândrie. Problema este că valul se va sparge nu numai în capul vostru, ci și al nostru, al tuturor.

Privind înapoi. Impresiile unor foste cadre comuniste despre comunism și postcomunism

Un istoric polonez preocupat de comunismul românesc a afirmat, pe post de banc, la o conferință la care s-a întâmplat să particip, că de fiecare dată când ajunge în România și este preluat de către un taxi de la aeroport, taximetristul, după ce observă că este străin, îi spune că România o ducea mai bine pe vremea lui Ceaușescu decât acum. Evident, întreaga sală s-a amuzat copios. Dar în ce măsură percepția acestor taximetriști trebuie tratată ca o lipsă

² Matt Taibi, *Griftopia: a Story of Bankers, Politicians, and the Most Audacious Power Grab in American History*, Spiegel & Grau, New York, 2011.

individuală de cultură civică, și în ce măsură ca un minus al societății în care trăim, societate în care aceștia nu se simt integrați și valorizați pe deplin?

La fel ca în cazul taximetriștilor de mai sus, amintirile unor cadre de rang secund din perioada comunistă mi-au creat aceeași impresie. Însă, contrar așteptărilor, nu toți acești „activiști mărunți”, cum îi numesc autorii din a căror lucrare mă voi inspira în continuare, își amintesc cu plăcere de viața pe care au dus-o înainte de 1989. Unii sunt critici la adresa corupției omniprezente, recognoscibilă și astăzi, la adresa cenzurii și la adresa despotismului personal instaurat de Nicolae Ceaușescu. „Ceaușescu nu era omul care să-l vorbești de rău (sic!). Nu că merita lucrul acesta, nu-l merita, da' așa intrase credința în oameni. N-aveai voie să vorbești nimic de rău, era un dictator. A fost un Hitler, un Hitler a fost”³. „Domne', am crezut și noi la început că comuniștii (sic!) fac ceva bun. Într-adevăr a făcut ceva (sic!). Da' ce nu-mi plăcea mie că Ceaușescu... Dacă știai prea multe dispăreai. Înțelegi? ăsta era un sistem foarte grav al lor. Dispăreai. Nu mai erai”⁴. Sau: „era foarte greu, mai ales pentru tineret, să-și poată rezolva niște probleme. Terminau facultatea și era bine că erau repartizați, dar acolo se termina toată povestea. Foarte puțini aveau posibilitatea, vorbesc de cei foarte dotați, să ajungă și mai departe. Nu puteau, decât dacă aveau vreo «pilă». Asta mă deranja cel mai mult. Acum e totuși altfel”⁵. Cât de altfel? Iată o întrebare la care merită să reflectăm în continuare. „Eu am văzut cazuri când membrii de partid au fost... tăiați de la locuință, nu li s-a creat nicio posibilitate să-și... să-și revină după o criză familială, s-o numim așa. Cineva a câștigat totul și el n-avea unde să doarmă. Și n-a... nu au fost ajutați. Pentru că și atunci (sic!) era tot cam ca acum, cine avea o piluță, rezolva problema”⁶. Această ultimă intervenție demolează mitul conform căruia din punctul de vedere al accesului la o locuință România comunistă era net superioară celei postcomuniste. Atunci, ca și acum, obținerea unei locuințe reprezenta un proces laborios, dificil și ghidat foarte des de aspecte ca nepotismul și corupția. Sigur că se construia mai mult și păturile sociale mai sărace aveau un acces mai bun la locuințe dar, în interiorul acestui acces, dacă îmi este permisă exprimarea, abuzurile și nedreptățile erau la ordinea zilei. Și asta o spun tocmai oamenii care obișnuiau să faciliteze (sau nu) acest acces.

În continuare, unii dintre cei intervievați de către Zoltán Rostás și Antonio Momoc își amintesc de impresia meritocratică pe care le-a lăsat-o Partidul Comunist Român. Într-

³ Zoltán Rostás, Antonio Momoc, *Activiștii mărunți. Istoria de viață*, Editura Curtea Veche, București, 2007, p. 352.

⁴ *Ibidem*, p. 151.

⁵ *Ibidem*, p. 183.

⁶ *Ibidem*, p. 161.

adevăr, nu numai în România, și dincolo de toate neajunsurile sale majore, partidul comunist a fost un instrument de mobilizare socială fantastic, având un impact necunoscut până atunci și cu siguranță mai mare decât în prezent. Datorită necesității de a controla agricultura în vederea unei industrializări și a unei urbanizări accelerate, partidul avea nevoie urgentă de cadre cât mai competente în diferitele sectoare de activitate, indiferent de originile sociale ale acestora. O astfel de mobilizare socială era imposibilă în cadrul monarhiei aristocratice interbelice, după cum a fost de asemenea vizibil estompată de oligarhia postcomunistă, chiar dacă nu la nivelul de dinaintea instaurării comunismului. „Apoi când punea partidul ochii pe cineva, dar nu pe oricine, oameni care munceau, care erau corecți. Partidul ăsta, comunist, au promovat, au ridicat grade (sic!), nu ca voi! Voi, de bine, de rău, vă țin părinții la școală. Taică-tu a lucrat unde a lucrat, te ajută. Dar alții, care n-are cine să-i ajute (sic!), nu ajung decât boschetari sau să măture strada. Ori pe mine, fără mamă, aproape și fără tată, că tata a fost pe front și a venit desculț de la ruși, când l-au luat prizonier. Ei... cum m-au ajutat pe mine oamenii ăștia măi... mai ajută acuma? Îi bagă în cămine și îi uită acolo. Trebuie să dea imediat pe post că a ajutat un boschetar (sic!), nu știu ce, să-și facă campanie, să voteze...”⁷.

Anticipabil, amintirile pozitive la adresa fostului regim sunt cele care predomină, concomitent cu valorizarea negativă a prezentului. Cele mai invocate teme sunt sărăcia, precaritatea muncii sau absența unor idealuri sociale mobilizatoare: „acuma-i bine cu proprietatea, e bine că ai libertate, poți să trâmbițezi ce vrei, poți să spui ce vrei, nu-i nicio problemă. Ei bine, atunci chiar că nu puteai așa, să spui «Jos Ceaușescu!» c-atuncea tu (sic!), dacă strigai așa, înseamnă că erai împotriva, ori atuncea chiar nu mai aveai nicio sarcină, nu mai aveai nicio răspundere. E, dar din alte puncte de vedere din punctu’ de vedere acesta care spun, acuma e plină lumea de sărăcie, de foame”⁸. „Dom’le, sunt docili față de șef, față de patron, pentru că depinzi de patron și te dă afară și poate, eu știu, cine știe, ești muritor de foame” (...) Ei bine, acuma, bieții oameni și bietecele unele femei (sic!) sunt obligate, dom’le, s-accepte orice. Pentru ca să nu-și piardă postu”⁹. Abundența consumeristă contemporană devine frustrantă pentru persoanele lipsite de posibilități: „parcă mai bine stăteau atunci la coadă, decât acuma când salivezi la geam că e și tu nu poți să iei. Că n-ai cu ce. E-așa... un paradox, nu știu cum să numesc eu acesta (sic!), dar aceasta este”¹⁰. Nu numai mijloacele lipsesc în postcomunism pentru majoritatea populației, ci și idealurile mobilizatoare, ideea unui bine comun aflat dincolo de limitele individuale prozaice: „Acuma nu se mai face nimic

⁷ *Ibidem*, pp. 75-76.

⁸ *Ibidem*, p. 43.

⁹ *Ibidem*, p. 53.

¹⁰ *Ibidem*, p. 68.

din cinste și din patriotism. Acuma trebuie să-i pice bucata... i-a picat bucata, o face!”¹¹. Sentimentul unei pierderi palpabile este generalizat: „Pe timpul lui Ceaușescu nu aveai posibilitatea așa să furi cum ai astăzi. Dovadă că nu avea nimeni vile, indiferent ce boss mare erai, nu aveai nimic exagerat”. „După revoluție (oamenii, n.m.) parcă or devenit mai reci, mai avari fiecare (...). Și e fiecare pentru el (...) Îi mai rea relația dintre oameni de la revoluție, decât era înainte. Mai uniți erau atunci și se ajutau mai mult unii pe alții”¹².

Dosarul postcomunismului românesc ar fi cu siguranță incomplet în absența acestei piese importante furnizate de către Zoltán Rostás și Antonio Momoc. Și este bine să reținem că, dacă ne dorim o democrație solidă, nu una fragilă, aceasta trebuie să îi includă și pe foștii activiști mărunți, alături de celelalte categorii sociale defavorizate. Pentru că se autosubminează în măsura în care nu o face, și nici nu merită pe deplin numele de democrație.

Satul românesc și apa. Despre postcomunism și unele nostalgii comuniste în mediul rural

Am încheiat recent o cercetare de teren organizată de către Programul Apa Dunării, Banca Mondială, Autoritatea Națională de Reglementare pentru Servicii Comunitare de Utilități Publice, Asociația Water & Environmental Efficiency și Universitatea de Vest din Timișoara prin Grupul de Studii Privind Relația Oameni-Environment, Facultatea de Sociologie și Psihologie, Centrul de Studii și Cercetări Psihologice, Departamentul de Psihologie. Este vorba de un proiect internațional care urmărește să evalueze situația branșărilor la rețele centralizate de apă și canalizare în câteva dintre satele României, respectiv a altor state est-europene.

În cele ce urmează voi relata o serie de impresii generale și personale, care nu implică în niciun fel instituțiile de mai sus, dar care pot contribui la creionarea unei imagini de ansamblu asupra situației socio-economice existente în satele și comunele analizate. Nu am pretenția unei analize sociologice sau psihologice elaborate; ca politolog, nu mi-am propus decât să adun aceste observații într-un text cât mai încheșat posibil, să generalizez cât mai puțin și să înțeleg cât mai mult. Menționez de la bun început că este vorba de patru localități din județul Vrancea, patru localități din județul Tulcea și o localitate din județul Timiș, pe care le-am „acoperit” împreună cu alți trei colegi.

¹¹ *Ibidem*, p. 83.

¹² *Ibidem*, pp. 106-107.

Am început cu Foeni, un sat grav afectat de inundațiile din anul 2005. Sătenii de pe strada principală și, în general, cei din centrul satului, erau racordați la rețeaua de apă și canalizare și relativ mulțumiți de serviciile oferite de primărie. Lucrurile se complicau la periferia satului, unde rezidenții mai nevoiași nu își permiteau să se branșeze la rețea, iar proiectul, demarat cu fonduri europene, oricum nu ajungea până la ei. Primitori, deschiși, glumeți, sătenii nu s-au arătat reticenți față de proiectul nostru. Nici chiar cei foarte săraci, având un venit de câteva sute de lei pe lună, cum a fost cazul unui etnic rom care mi-a descris condițiile îngrozitoare în care trăia, adăugând faptul că nu mai consumă alcool de câțiva ani. M-am convins de acest lucru atunci când l-am văzut comandând ceai de la o terasă din sat. Cu sau fără alcool, situația lui a rămas aceeași.

Alți săteni mai înstăriți mi-au povestit că, în anii următori inundațiilor, primăria a externalizat serviciile de apă și canalizare către o firmă timișoreană care funcționează în regim public, dar are un acționariat majoritar privat. Într-o lună au ajuns să plătească o sumă echivalentă cu facturile adunate în cei trei ani anteriori. A urmat un scandal imens, soldat cu reluarea în posesie de către primărie a serviciilor de apă și canalizare. Colac peste pupăză, nici pământul nu mai este la fel de roditor după inundații.

Pe lângă unele sate / comune din județul Vrancea, Foeniul a început să-mi lase abrupt o impresie de prosperitate. Următoarea oprire am făcut-o la Slobozia Bradului, sat cu o populație majoritară de etnie romă. De-a lungul întregului traseu, nicăieri nu m-am simțit mai bine decât aici. În sat există rețea centralizată de apă dar, din motive financiare și logistice, nu toată lumea este racordată. Canalizare, încă nu. Câțiva săteni mai înstăriți au fose septice. Atât. Dar lumea a fost cum nu se poate mai deschisă, receptivă și prietenoasă. Mulți sperau, în secret, că demersul nostru va accelera procesul de branșare la canalizare și în satul lor. O năzuință perfect îndreptățită, pe care am întâlnit-o și în multe alte sate fie lipsite de rețea centralizată de apă și canalizare, fie cu o rețea insuficient extinsă și consolidată.

Ospitalitatea rezidenților din Slobozia Bradului m-a impresionat. Oamenii m-au servit cu cafea, mi-au propus să înnoptez la ei, mi-au povestit câte și mai câte. Efectiv, m-au făcut să mă simt ca acasă. Un coleg a fost chiar transportat cu mașina de la o reședință la alta, acolo unde se știa precis că locatarul este acasă și nu va avea nimic împotriva să răspundă la întrebările cuprinse în chestionar. Reacțiile erau sincere, nevoia de a comunica – acută. Am fost martorul unor condiții de viață inimaginabile. Și totuși, un optimism difuz plutea în aer. Oamenii își spuneau păsurile în mod onest și cu aplomb; la puțini respondenți români din celelalte sate am întâlnit această atitudine firească, lipsită de mefiență și de susceptibilitate. Un singur tânăr a fost neîncrezător, dar m-a ajutat cu intervenții lămuritoare în timp ce alt

sătean îmi răspundea la întrebări. Crezuse că sunt un fel de agent de influență al fostului primar. Aici lucrurile au devenit cu adevărat interesante. Fostul primar, român, profitase de starea de abrutizare și educația precară a romilor pentru a le mări nejustificat de mult facturile la apă vara, surplusul de apă astfel obținut utilizându-l, el și amicii săi, pentru irigarea propriilor terenuri agricole. Însă romii au reușit să aleagă un primar „de-al lor”, iar genul acesta de abuzuri a încetat. Toată lumea părea mulțumită, inclusiv românii. Unul dintre ei a ținut morțiș să-mi spună că se înțelege excelent cu romii din sat, că mulți dintre ei sunt cinstiți și muncitori, fapt care s-ar datora, în opinia sa, aderării romilor din Slobozia Bradului la un cult neoprotestant.

Am ajuns ulterior la Vintileasca, un sat de munte cu locuințe îngrijite, aflate la depărtare una de cealaltă. La fel ca în Slobozia Bradului, exista rețea centralizată de apă, la care nu aveau însă acces toți sătenii, dar lipsea canalizarea. Vintileasca mi-a lăsat o impresie bună per ansamblu, ca să nu mai vorbim de peisajele superbe din zonă. Oamenii, ocupați cu diferite activități gospodărești, au fost destul de receptivi la demersul nostru, după ce le-am explicat în prealabil că nu avem niciun fel de conexiune politică și nu dorim să cauzăm probleme nimănui. Singurul amănunt semnificativ care merită relatat este mândria secretarei primarului, care ne-a spus cu un zâmbet radios, la începutul conversației: „La noi în sat nu există țigani!”.

În Homocea sunt însă etnici romi. Comuna este branșată la o rețea centralizată de apă, iar canalizarea este în plin proces de construire. Străzile centrale asfaltate, oamenii deschiși și prietenoși. Un singur aspect m-a pus pe gânduri: toți etnicii romi care acceptau să-mi răspundă la chestionare se declarau români. Asta spune multe despre presiunea socială și culturală la care sunt supuși. Am întâlnit și un bătrân de 91 de ani, fost șef de CAP. Foarte lucid, foarte dornic să îmi povestească amănunte din perioada colectivizării și nu numai; am regretat puținul timp avut la dispoziție pentru completarea chestionarului și faptul că a trebuit să închei conversația în mod aproape abrupt, conversație în care divagasem înspre teme care nu aveau nimic în comun cu apa și canalizarea. Casa bătrânului nu era branșată la rețea. Mi-a spus că nici nu îl interesează; după ce va muri, copiii săi nu au decât să se racordeze, dacă doresc. Dacă ar fi să sintetizez ce mi-a relatat în legătură cu Homocea într-o frază, ea ar fi următoarea: înainte de 1989 producția agricolă era mai scăzută, dar comunitatea era mai încheată, mai consolidată; acum, toți tinerii pleacă din comună fie în afara țării, fie în orașele mari; prosperitatea postcomunistă, foarte inegal și inechitabil distribuită, a atomizat comunitatea locală până a făcut-o de nerecunoscut.

Cercetarea s-a mutat apoi în județul Tulcea. Peisajul superb creat de munții Măcinului a contrastat profund cu peisajul socio-economic al satului Carcaliu, o comunitate izolată alcătuită în proporție de aproximativ 80%, după cum mi-a spus bibliotecarul satului, din ruși lipoveni care s-au declarat, fără nicio excepție, români. În afară de strada principală, satul părea în unele locuri aproape abandonat: în medie, pot afirma că pentru fiecare casă locuită am întâlnit cel puțin una părăsită. Locuitorii, bătrâni și suspicioși, nu s-au arătat mai deloc dornici să coopereze. O bătrânică a început să regrete disponibilitatea inițială de a răspunde la întrebări, după ce am trecut de primele pagini ale chestionarului, temându-se că s-ar putea să-și piardă casa. O alta, locuind cu chirie la parohia din sat, a încurajat-o să continue, încrezătoare că nu avea cum să iasă ceva rău din toată această poveste. Prima bătrânică a continuat, dar și-a schimbat simțitor atitudinea, oferind răspunsuri cât mai aprobatoare atunci când era vorba, fie și indirect, de autoritățile locale. Când am început completarea chestionarului și cu cea de-a doua bătrână, la un moment dat i-a sunat telefonul mobil. A răspuns timorată, iar mai apoi s-a îndepărtat speriată și rușinată în același timp, anunțându-mă că se va întoarce totuși pentru finalizarea chestionarului. Am văzut-o intrând în casa parohială, din care nu a mai ieșit.

Comparativ cu atmosfera socială din Slobozia Bradului, Carcaliu mi s-a părut la antipodi. Oare ce tip de contacte cu autoritățile de dinainte și de după 1989 ar fi putut inocula oamenilor temeri și suspiciuni atât de mari?

Mahmudia, în schimb, a fost cum nu se poate mai diferită. Aproape un orașel în toată puterea cuvântului, cu numeroase hoteluri și baruri cochete, Mahmudia se pare că a profitat din plin de poziționarea sa la gurile deltei Dunării. Pescarii lipoveni pe care i-am abordat aici au fost reticenți inițial dar, după ce le-am mărturisit că sunt la rândul meu pescar amator și că aș dori să mă reîntorc în deltă pentru a mă putea dedica nestingherit acestui hobby, au început să fie mai receptivi. Mulți dintre ei locuiau pe la periferia comunei, trăind în special din alocațiile copiilor și ajutoare sociale. Nu aveau canalizare, și mi s-au plâns că apa provenită din rețeaua centralizată era deseori nepotabilă, având un gust neplăcut și o culoare alburie spre tulbure. Sezonul de pescuit fiind închis la știucă, nu am văzut în bărcile lor decât plătică, caras, șalău și babușcă. Veseli și optimiști în ciuda tuturor neajunsurilor, pescarii lipoveni mi-au lăsat impresia unei înțelepciuni bonome și atavice, de o resemnare și o empatie similare creștinismului primitiv. Și totuși, existau și numeroase pusee subversive în creștinismul timpuriu; pasivitatea și disponibilitatea lor de a se mulțumi cu prezenta stare de lucruri, inclusiv cu ciubucurile ocazionale, mi s-a părut la un moment dat excesivă.

Mai departe, comuna Mihail Kogălniceanu dispune de o rețea centralizată de apă, deși canalizare s-a construit până acum doar în jumătatea de vest a localității. Am auzit aici de la o vânzătoare angajată la un magazin mixt situat în vecinătatea primăriei povești efectiv înfiorătoare. Mi-a mărturisit că, deși are în trecut în contractul de muncă salariul minim pe economie și 40 de ore de muncă pe săptămână, în realitate primește 800 de lei de la patroană și ajunge uneori să lucreze și 270 de ore pe lună fără a fi remunerată vreodată suplimentar. De câțiva ani de zile nu a avut o zi liberă: vine la lucru inclusiv sâmbăta și duminica. Nu a primit niciodată sporuri sau prime, nici măcar o ciocolată de sărbători. Atunci când a suferit o operație pentru extirparea splinei, patroana a constrâns-o să revină la serviciu după numai trei săptămâni deși, în mod legal, avea dreptul la o perioadă de convalescență mai lungă: „Dacă nu te întorci, găsesc una mai tânără care să te înlocuiască”. În același timp, fiul patroanei a primit cadou un automobil de marcă. Și totuși, doamna era inexplicabil de optimistă și exuberantă. Râdea, glumea cu clienții, și se comporta ca și cum, vorba lui Leibniz, „totul este bine în cea mai bună dintre toate lumile posibile”: soțul său, șofer pe tir, câștiga suficient de bine cât să o scoată la capăt cu banii de la o lună la alta, chiar dacă asta echivala cu o inevitabilă neglijare a soției și a copiilor.

Deși pare greu de crezut, amica acesteia, vânzătoare la un bar din apropiere, o ducea și mai greu. În urma unei operații pe coloană, a fost nevoită să se întoarcă și ea la serviciu mai repede decât ar fi fost indicat din punct de vedere medical. Provenind dintr-o familie săracă și cu probleme, cu un soț șomer și un frate diabetic, aceasta a fost nevoită să suporte toate șicanele și presiunile patroanei deoarece se găsea efectiv într-o situație fără ieșire. Am mai cunoscut la M. Kogălniceanu și o doamnă croitoreasă, care trăia împreună cu nepoțica ei dintr-un venit de 600 de lei pe lună, incluzând alocația fetei. Și totuși, muncea în continuu, chiar și în timp ce îmi răspundea la întrebări, și nu se plângea de nimic.

În sfârșit, ultima localitate în care am ajuns a fost comuna Baia, situată în sudul județului Tulcea. În afara vânturilor extrem de puternice, nu am remarcat nici aici vreo diferență majoră în raport cu celelalte comune / sate studiate: rețea centralizată de apă, canalizare construită doar parțial, oameni diverși, în general vorbăreți și dornici să împartă din experiența lor cu străinii care mai trec ocazional prin satul lor. La fel, sărăcie cruntă la marginile satului, case mari, opulente și atent izolate de restul comunității în mijloc.

Ce am învățat din această experiență? Că România rurală se schimbă, încet, dar nu integral. Că abuzurile asupra oamenilor simpli și lipsiți de alternative palpabile, mă refer la cei trecuți de o anumită vârstă, dar neavând încă dreptul de a se pensiona, sunt mult mai dure în mediul rural decât în mediul urban. Că prejudecățile la adresa romilor sunt la fel de

reducționiste, stupide și periculoase ca întotdeauna. Și, nu în ultimul rând, că, la zece ani de la integrarea în Uniunea Europeană, abordarea problemelor satului românesc, atât cât și cum mai există acesta, rămâne în continuare într-un stadiu incipient.

În loc de concluzii: tortul social ca metaforă pentru înțelegerea valorizării comunismului în postcomunism

În urma abordărilor eclecticice oferite mai sus, concluziile se pot încheia relativ dificil, dar cred că rămân valabile tezele pe care le-am enunțat în secțiunea introductivă și pe care am să le reiau aici: 1) nostalgiile postcomuniste referitoare la comunism nu au atât de-a face cu perioada de dinainte de 1989, cât în primul rând cu neajunsurile și inegalitățile din prezent; 2) orice democrație incapabilă să reducă aceste nostalgii este una viciată și nereprezentativă în proporție directă cu nivelul de simpatie acordat regimului dirijist de dinainte de 1989; 3) discursurile politice recente bazate pe amplificarea clivajelor sociale și economice în scopuri preponderent electorale potențează capitalul de încredere acordat de către categoriile sociale defavorizate regimului comunist care, cu toate scăderile sale considerabile, lucra totuși în direcția reducerii inegalităților sociale, chiar dacă o făcea cu mijloacele și cu resursele pe care le cunoaștem sau ar trebui să le cunoaștem cu toții.

Încercând să ofer o explicație mai simplă și totodată metaforică a acestor concluzii, propun metafora tortului social și a diviziunii acestuia între diferitele clase care compun societatea. Când se afirmă că nivelul de trai este incomparabil mai mare în prezent decât înainte de 1989, iar autoritarismul polițienesc incomparabil mai mic, cei de stânga răspund că inegalitățile au crescut. Și ce dacă au crescut, răspunde cei de dreapta, dacă în prezent cei mai săraci membri ai societății trăiesc, statistic vorbind, de câteva ori mai bine ca înainte de 1989? Ori nu vreți să înțelegeți asta, ori îl vreți pe Ceaușescu înapoi, că altfel nu putem înțelege ce se petrece în capetele voastre de bolșevici certați cu democrația.

Marea problemă a acestei comparații este că se face în termeni absoluți, nu relativi. Simplu spus, tortul socio-economic din comunism, de câteva ori mai mic decât tortul capitalist din prezent, făcut din ingrediente mai proaste și mai puțin gustoase, desigur, se împărțea mult mai echitabil între clasele sociale. Evident, exista corupție, furt, oligarhie mascată (care nu putea totuși să își urmeze tendințele de înavuțire până la capăt), și toate problemele pe care le cunoaștem sau ar trebui să le cunoaștem cu toții. Au existat însă și eforturi susținute de a transforma o țară agrară subdezvoltată, căpușată de monopolurile liberale interbelice și menținută în stagnare în aceeași perioadă și de liberalismul social țărănist cu iz tot mai pronunțat de legionarism – într-o economie semiperiferică, net

superioară la nivelul indicatorilor sociali celei interbelice. Faptul că tortul socialist se împărțea mai echitabil nu îi atenua gustul uneori neplăcut, asta pe lângă ceilalți factori structurali interni și externi care te făceau să nu te bucuri de el așa cum ai fi vrut.

Tortul capitalist, mult mai mare, frumos și gustos, este împărțit altfel. Feliile celor care au muncit cel mai mult pentru el sunt aproape transparente, iar feliile celor care nu au făcut mai mult decât să pună glazura și să scrie pe el ce se cerea în funcție de ocazie, pantagruelice. O felie din tortul capitalist poate fi mai gustoasă decât una din tortul socialist, dar este mult mai mică. La rândul ei, nu poate fi savurată cum trebuie pentru că te uiți la feliile celorlalți comeseni și te indignezi, știind (sau nu) câtă muncă ai depus și tu pentru prepararea tortului. Iar indignarea asta este una cât se poate de prezentă, pentru că tortul se mănâncă întotdeauna în prezent, nu în trecut sau în viitor. Degeaba tortul capitalist e mult mai bun azi, dacă nu ajunge în mod îndestulător la toată lumea. Degeaba cel socialist era mai mic și mai nasol ieri: ar trebui să fim cumva recunoscători pentru că azi mâncăm tort capitalist, făcut din ingrediente mai bune? (mă rog, mai gustoase, dar alta este o altă poveste). Nu, pentru că azi mâncăm cu toții, atât cât mâncăm, tort capitalist, nu comunist. Nostalgiciii comunismului nu sunt nostalgici deci după tortul de ieri, ci după felul în care era împărțit. Nimeni nu trăiește în trecut, ci se uită eventual la trecut pentru a înțelege și accesa mai bine mizele prezentului. Așa că fie lăsăm discursurile politice cotidiene preocupate de eludarea acestor realități structurale și împărțim tortul așa cum e cinstit, fie ne asumăm erodarea lentă și până la urmă nu se știe cât de reversibilă a sistemului politic actual, de care mulți dintre noi nu se simt din păcate nici acum, la trei decenii de la revoluția din 1989, reprezentați.

Bibliografie

ROSTÁ, Zoltán; MOMOC, Antonio, *Activiștii mărunți. Istorie de viață*, Editura Curtea Veche, București, 2007.

TAIBI, Matt, *Griftopia: a Story of Bankers, Politicians, and the Most Audacious Power Grab in American History*, Spiegel & Grau, New York, 2011.